

Heròdot parla català

Visat núm. 15

(abril 2013)

per Jordi Pàmias Massana

Deia Josep Pla al savi cistercenc Agustí Altisent l'any 1978: «Vostè creu que un país pot ser alguna cosa sense tenir completa la traducció de Tucídides?». Avui podem plantejar-nos segurament, pel mateix preu, un repte semblant: el significat de posseir una edició crítica completa, traduïda i comentada, de l'altre gran historiador de la Grècia clàssica: Heròdot d'Harlicarnàs.

Prendrem per punt d'arrancada un judici negatiu adreçat a la *Història* d'Heròdot: el del seu contrincant Tucídides:

«Potser l'absència de l'element llegendari en la meua narració la farà menys grata a l'orella; però si la jutgen útil tots aquells que vulguin tenir una visió clara dels esdeveniments passats i dels que, més o menys semblants, s'han de produir en el futur, segons les lleis de la natura humana, ja em donaré per satisfet. En fi, he compost una obra que és una adquisició per a sempre, no una peça de concurs que s'escolta un moment» (Tucídides, *Història de la guerra del Peloponès*, 1.22.4).

Els filòlegs estan d'acord que aquí Tucídides s'està referint, sense esmentar-lo, al seu predecessor, del qual vol prendre distància: Heròdot. Com sol passar, la crítica ens posa sobre la pista. Aquest atac de Tucídides va adreçat al caràcter oral de l'obra d'Heròdot. Ens situa en un context d'oralitat. Sabem que la *Història* d'Heròdot va ser publicada, d'entrada, no per mitjà d'un llibre, sinó per mitjà de lectures públiques, una mena de conferències, pronunciades a Atenes i a d'altres indrets, com ara Olímpia.

Però, a més, els estudiosos han anat més enllà i han insistit recentment en el caràcter també oral de les tècniques de composició i de les fonts que fa servir Heròdot. Tot plegat demostra un deute d'Heròdot envers el patrimoni oral, la seva tradició: ell fa referència constantment a allò que ha sentit i allò que ha sentit dir. I en canvi fa servir relativament poques fonts escrites o documentals. Amb altres paraules, podem dir que caldria llegir Heròdot, que per als antics és el pare de la història, com un historiador que produeix, en ple segle V aC, un monument literari de nou llibres en una atmosfera cultural familiaritzada, certament, amb l'escriptura (no endebades s'ha fet servir amb usos molt diversos des de fa més de tres-cents anys!), però que manté molts elements propis d'una civilització de la paraula oral. Aquestes tècniques orals es perceben en diferents indicis, que ens poden furnir unes pistes de lectura (Slings):

a) aquells relats que es basen en una estructura fixa, un canemàs, cosa que és típica dels contes populars (Wesselmann);

b) la repetició d'elements en la frase (perquè la informació nova i rellevant pugui ser processada per l'auditori);

c) l'estructura circular o anular dels episodis, que coneixem con *Ringkomposition*: un relat és introduït i tancat per la repetició de la mateixa frase, o la mateixa idea, amb mots semblants. Això serveix a Heròdot per delimitar clarament el seu excurs.

Les traduccions miren de reproduir aquestes característiques. Per exemple, la famosa història de l'esposa de Candaules comença dient:

«Doncs bé, aquest Candaules estava enamorat de la seva dona; i n'estava tant, d'ella, es pensava que tenia, i de molt, la dona més bonica de totes. S'ho pensava tant...» (Heròdot, *Història*, 1.8).

Els historiadors rigorosos i del morro fort sempre han preferit Tucídides, com un dels campions de l'«objectivitat» i de la «història científica». Per això no ens estranya que fos enaltit com a model pels historiadors positivistes del segle XIX. Nosaltres, molt més escèptics, comencem per dubtar si la mateixa pretensió d'objectivitat no és sinó un miratge —com si la realitat, del tot desacreditada, no depengués dels ulls que la miren. I és que els filòlegs tenim una certa debilitat per Heròdot. Podem recomanar de llegir, i rellegir, Heròdot, entre d'altres coses, per la riquesa i la frescor de les històries, anècdotes i facècies de tota mena que acumula i que va desgranant al llarg de la seva exposició.

Heròdot i l'oralitat

En la defensa d'Heròdot acuden també els antropòlegs i els estudiosos de l'oralitat. Ningú no pot dubtar, ben cert, que l'escriptura exerceix un impacte sobre la capacitat d'emmagatzemar la memòria —per oposició a la memòria oral. Però avui molts especialistes ens expliquen que no n'hi ha prou amb l'escriptura per modificar, per ella mateixa, les capacitats cognitives del pensament humà —com creien, engegats per la confiança en el determinisme tecnològic, els estudiosos del segle passat.

Per això, la hipòtesi que explicava que una innovació tècnica com l'escriptura alfabètica, a Grècia, desencadenava mecànicament el progrés del domini del mite al domini de la història ha estat severament contestada: la paraula escrita sembla que conspira, juntament amb altres factors, a favor d'un desenvolupament que la societat ha emprès. No és només gràcies a l'escriptura, doncs, que els grecs van escometre l'avaluació crítica i foren capaços d'«inventar» la història, les matemàtiques, les ciències i la filosofia: el factor capital sembla haver estat la vida al si de la polis i l'ús de la paraula en els encontres públics. Tal com avui ja no ens podem creure el trànsit «del mite al logos», hem après també a qüestionar el pas de l'oralitat a l'escriptura, que no podem analitzar com si fossin dues esferes estanques.

Amb Heròdot ens endinsem en una cultura a cavall de l'oralitat i l'escriptura. El fet que compongui, com hem dit, una obra amb ciment oral per exposar-la oralment no li impedeix d'abordar nocions abstractes, com ara la noció de causalitat: els seus antecessors, els logògrafs, han posat per escrit els relats que coneixen; però ell vol investigar per conèixer: això és el que pretén amb el concepte que fa servir per definir la seva obra (*historie*) —que en el seu moment devia sonar revolucionari. El terme li serveix per abraçar els relats sobre el passat i sobre els costums del present, els edificis, els trets geogràfics... En el pròleg programàtic que encapçala la *Història* es planteja l'objectiu de la seva obra, que no és sinó buscar les causes (*aitia*) —no l'origen!— de les guerres contra els perses:

«Això és l'exposició dels resultats de la recerca (*historie*) d'Heròdot d'Halicarnàs, feta perquè amb el temps no es perdi el record dels fets, grans i admirables, duts a terme tant pels grecs com pels bàrbars, però més encara perquè se sàpiguen les causes (*aitia*) que els induïren a fer-se la guerra» (Heròdot, *Història*, Pròleg).

D'altra banda, l'ús massiu de les fonts i tècniques orals no representa cap entrebanc, tampoc, a l'hora de projectar un saludable escepticisme sobre els relats que incorpora:

«Però l'home que parlà de l'Ocèan ha traslladat la seva narració al regne del misteri i no disposa de cap prova de la seva teoria. Jo personalment no conec cap riu Ocèan que de debò existeixi. Segons el meu parer, fou Homer o algun altre poeta antic qui s'inventà aquest nom i l'introduí en la seva poesia» (Heròdot, *Història*, 2.23).

D'on li ve aquesta obertura de mires, a Heròdot? Aquesta perspectiva tan equilibrada, imparcial i escèptica? Val la pena, tal volta, de recordar que Heròdot neix a Halicarnàs, una fundació grega (dòria) del sud de la costa d'Àsia Menor (av. Turquia). La població indígena, els seus veïns, són caris. I la ciutat està sotmesa al domini persa. Fins i tot el seu pare té un nom no grec: Lixes. Hem de suposar que la mescla amb la població indígena era habitual i Heròdot revela familiaritat amb els àmbits asiàtics. Sembla que la família d'Heròdot estava compromesa amb les activitats polítiques adversàries de la tirania. Ell mateix hagué d'exiliar-se a Samos. D'altra banda, va viatjar molt: a (i per) Egipte, a Escítia (incloent-hi el sud de Rússia), la Còlquida (?) [Geòrgia], Magna Grècia, Sicília, Cirenaica; Àsia Menor, Epir.

Heròdot i la democràcia

I tot això sense renunciar al seu patriotisme i als seus sentiments hel·lènics i prodemocràtics. En els seus plantejaments hi ha gran coincidència ideològica amb la política de Pèricles i de l'extensió i consolidació de la democràcia. Les lectures públiques d'Heròdot són un acte polític, en què el text històric defensa una causa política —la democràtica. A mi em sembla que això ens ha de recordar que la democràcia grega del segle V aC és, per damunt de tot, un fenomen oral. La comunicació oral, la paraula dita, pronunciada i discutida, és la clau de volta que sosté l'edifici democràtic.

Si mirem al nostre voltant, veiem com la paraula oral pateix, en les nostres democràcies, una crisi greu: els discursos dels nostres polítics, cada vegada més pobres i escleròtics, són calculats i rígids; la paraula oral està controlada per uns discursos molt ben analitzats i sotmesos a la correcció política. Res a veure, doncs, amb els usos orals d'una democràcia radical com la grega. En uns moments de la història del nostre país com aquest que estem vivint ara, nosaltres hem de reprendre una vegada més la lectura d'Heròdot, perquè, per dir-ho amb Josep Pla, «un país no pot ser alguna cosa sense tenir completa una edició d'Heròdot».

Presentació del volum IX de la *Història* d'Heròdot, FBM, 2012. Ateneu Barcelonès, 27 de novembre de 2011.